

Paweł Marek Woroniecki

**OCHRONA WIELOKULTUROWOŚCI
W UREGULOWANIACH
KONSTYTUCYJNYCH ORAZ
W WYBRANYCH PROGRAMACH
WSPÓLNOTOWYCH
UNII EUROPEJSKIEJ**

**MULTICULTURALISM IN CONSTITUTIONAL RE-
GULATIONS AND IN SELECTED PROGRAMMES
OF PROTECTION OF THE EUROPEAN UNION**

Uwagi wstępne

Termin „wielokulturowość” (multikulturalizm) należy do tych pojęć, których zdefiniowanie przysparza niemałych trudności. Tym niemniej należy wskazać na trzy główne znaczenia, jakie przypisuje się temu terminowi. Najbardziej oczywiste znaczenie odwołuje się do obiektywnego zjawiska występowania wielości kultur na świecie oraz w ramach jednego społeczeństwa. Po drugie, multikulturalizm oznacza działalność aparatu państwowego mającą na celu łagodzenie konfliktów pojawiających się w zróżnicowanej kulturowo populacji. Po trzecie, wielokulturowość utożsamia się z pewną doktryną, ruchem, ideologią czy też filozofią. To ostatnie znaczenie odnosi się

do działalności różnych grup mniejszościowych, które stawiają sobie za cel pełniejsze uczestnictwo w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym kraju¹.

Dalsze rozważania, dotyczące ochrony wielokulturowości w kontekście procesu jednoczenia się Europy, odwoływać się będą do pierwszego z podanych wyżej znaczeń pojęcia multikulturalizmu. W związku z tym rozpatrzenia wymagają dwie kwestie.

Pierwsza z nich dotyczy ochrony wielości kultur występujących w ramach jednego społeczeństwa. Należy tutaj zwrócić uwagę na obowiązującą w Unii zasadę swobodnego przemieszczania i osiedlania się osób, będących obywatelami jej państw członkowskich. Trzeba przy tym pamiętać, że wśród obywateli Unii coraz liczniejszą grupę stanowią przedstawiciele mniejszości religijnych. Obowiązanie wspomnianej zasady powoduje, że zagadnienie ochrony praw mniejszości będzie nabierało, również w Polsce, coraz większego znaczenia. Warto zatem bliżej przyjrzeć polskim rozwiązaniom prawnym zawartym w Konstytucji RP z 1997 roku, gwarantującym grupom mniejszościowym prawo do zachowania i pielęgnowania własnej kultury. Zwrócenie szczególnej uwagi na zasady wyrażone w Konstytucji wynika z faktu, że jej normy tworzą fundamenty porządku prawnego w państwie oraz, co jest również istotne, konstytucyjne regulacje cechuje, w przeciwieństwie do przepisów zawartych w aktach prawnych niższego rzędu, niezmienność w bardzo długich okresach czasu. Należy przy tym podkreślić szczególne znaczenie zasady wolności religii, gdyż wiara jest jednym z ważniejszych czynników decydujących o swoistości danej kultury. Zasada ta jest powszechnie wyrażana w konstytucjach państw europejskich, choć sposób jej ujęcia różni się w poszczególnych krajach, co zostanie zilustrowane na przykładzie austriackich, niemieckich oraz francuskich postanowień konstytucyjnych.

¹ W.J. Burszta, *Wielokulturowość*, „Nowa encyklopedia powszechna PWN. Suplement”, Warszawa 1999, s. 688.

Druga kwestia związana jest z polityką Unii Europejskiej w zakresie ochrony wielokulturowości na kontynencie europejskim. Trwający obecnie proces integracji europejskiej wywołuje wiele głosów krytyki mówiących, iż zagraża on europejskiej różnorodności kulturowej. W związku z tym pojawia się pytanie: czy proces integracji europejskiej stanowi zagrożenie dla różnorodności kultur w Europie, czy też – przeciwnie – pomaga w zachowaniu wielokulturowości na naszym kontynencie? Należy stwierdzić, że wbrew wielu krytycznym opiniom Unia Europejska daje swoim członkom, w tym również Polsce, wiele nowych możliwości ochrony i promocji własnego dziedzictwa kulturowego. Jednym z najważniejszych elementów polityki unijnej w tym zakresie są programy wspólnotowe.

Ochrona wielokulturowości w uregulowaniach konstytucyjnych

Konstytucja reguluje, za pośrednictwem norm o najwyższej mocy prawnej, podstawy ustroju politycznego i społecznego². W Konstytucji RP z 1997 roku³ znajduje się szereg norm, świadczących o uznaniu przez polskiego ustrojodawcę ogromnej roli kultury w życiu narodu. Już w preambule wyrażono wdzięczność dla poprzednich pokoleń za kulturę, mającą swoje korzenie zarówno „w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu”, jak i „ogólnoludzkich wartościach”⁴.

² W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Wydawnictwo MORPOL, Lublin 1997, s. 24.

³ DzU, 1997, Nr 78, poz. 483.

⁴ Wartościami ogólnoludzkimi (uniwersalnymi) są fundamentalne wartości uznawane w wielu systemach światopoglądowych, w tym także w chrześcijaństwie. Zalicza się do nich takie wartości, jak np.: wierność, sprawiedliwość, solidarność, prawda – J. Życiński, *Wartości chrześcijańskie a państwo demokratyczne*, w: *Kultura i prawo: materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”*, Lublin, 23–25 września 1998, pod red. J. Krukowskiego i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 10, Lublin 1999, s. 13.

Podkreślenie w preambule znaczenia tradycji chrześcijańskiej nie oznacza jednak, iż Konstytucja z 1997 roku nie gwarantuje zasady wolności religijnej⁵, bez której trudno mówić o ochronie różnorodności kulturowej. Podobnie jak w innych państwach europejskich, tak również w Polsce zasady chroniące tę sferę wolności zostały wpisane do ustawy zasadniczej. Warto w tym miejscu wskazać na przykładowe rozwiązania prawne dotyczące tej kwestii, przyjęte w Austrii, Niemczech oraz Francji.

W Austrii każdy obywatel ma zagwarantowane, na podstawie art. 14 Ustawy Zasadniczej o ogólnych prawach obywateli z 1867 roku, prawo do swobodnego i wolnego od jakiegokolwiek oddziaływania państwa formowania swego wyznania i podejmowania zgodnych z nim czynności religijnych. Jednocześnie art. 15 Ustawy Zasadniczej z Saint Germain ustanawia zasadę świeckości państwa, która nie dopuszcza istnienia Kościoła państwowego oraz wprowadza zasady równości i neutralności w relacjach pomiędzy państwem a uznanymi wspólnotami religijnymi.

Interesujący model zasady wolności religijnej został określony w art. 4 niemieckiej Ustawy Zasadniczej. Konstytuuje on pozytywną oraz negatywną treść tej wolności. Treść pozytywna gwarantuje prawo nie tylko do posiadania własnych przekonań religijnych i światopoglądowych, ale również do manifestowania ich i kierowania się nimi w swoim zachowaniu. Natomiast wolność negatywna oznacza zarówno wolność do niewyznawania wiary i nieposiadania przekonań

⁵ Jak słusznie podkreśla Roman Herzog, swobodne praktykowanie religii odpowiada jednej z najgłębiej zakorzenionych ludzkich potrzeb. Jednocześnie wolność religijna, będąca prawem podstawowym, „daje ochronę ze wszystkich stron – nie tylko chroni człowieka przed państwem, nie tylko mniejszość przed większością i nie tylko większość przed dowolnymi mniejszościami, lecz kieruje się przeciwko zakłóceniom, skądkolwiek one pochodzą” – R. Herzog, *Kluczowe znaczenie wolności religii dla wolności konstytucyjnych państw Unii Europejskiej*, w: *Kultura i prawo: materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa, 2–4 września 2002, pod red. J. Krukowskiego i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 17, Lublin 2003, s. 24–25.

światopoglądowych, jak również możliwość całkowitego odrzucenia religii lub niewypowiadania się na ten temat⁶.

Natomiast Konstytucja francuska z 1958 roku, stanowiąca część tzw. bloku konstytucyjnego obejmującego w szczególności zasady, prawa i wolności zawarte w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 roku oraz zasady podstawowe systemu prawnego, stwierdza w art. 2, iż: „Francja jest republiką niepodzielną, laicką, demokratyczną i społeczną. Zapewnia równość wobec prawa wszystkich obywateli, bez różnicy pochodzenia, rasy lub religii. Szanuje wszystkie przekonania”⁷.

Również w Konstytucji RP z 1997 roku, co zostało już zasygnalizowane, przyjęto model państwa, w którym ochronie podlega istnienie różnych wspólnot religijnych. Artykuł 25 ust. 1 i 2 Konstytucji ustanawia zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, a władze publiczne zobowiązuje do zachowania bezstronności w kwestii przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych oraz do zapewnienia swobody ich wyrażania w życiu publicznym. Relacje pomiędzy państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi zostały oparte na następujących zasadach: 1) poszanowania ich autonomii i wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, oraz 2) współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego (art. 25 ust. 3 Konstytucji).

Bezpośrednio do zasady wolności sumienia i religii odnoszą się postanowienia art. 53 Konstytucji, który każdemu zapewnia ten rodzaj wolności (art. 53 ust. 1), przy czym w ramach wolności religii Konstytucja RP wyróżnia: 1) wolność wyznawania lub przyjmowania religii zgodnie z własnym wyborem; 2) wolność przejawiania tak indywidualnie, jak i z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii poprzez m. in. modlitwę, obrzędy oraz praktykowanie i naucza-

⁶ M. Safjan, *Wolność religijna w konstytucjach państw europejskich*, w: *Kultura i prawo: materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, op. cit., s. 47–48.

⁷ Ibidem, s. 46.

nie; istnieje możliwość ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii, ale może to nastąpić tylko w drodze ustawy i jedynie wtedy, gdy jest to niezbędne dla ochrony takich wartości, jak: bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, zdrowie, moralność lub wolność i prawa innych osób; 3) prawo do posiadania świątyń oraz innych miejsc kultu; 4) prawo osób do uzyskiwania pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2 i 5 Konstytucji). W dalszej części art. 53 wyklucza możliwość zmuszania kogokolwiek do uczestniczenia albo do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. Co więcej, organy władzy publicznej nie mogą nikogo zobowiązywać do ujawniania swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (art. 53 ust. 6 i 7 Konstytucji).

Wskazane wyżej regulacje zawarte w Konstytucji RP z 1997 roku, dotyczące wolności sumienia i wyznania, stwarzają mocne gwarancje prawne dla swobodnego wyrażania oraz pielęgnowania swoich przekonań przez mniejszości narodowe i religijne. Należy w tym miejscu jednak zwrócić uwagę na zapisy zawarte w ustawie z dnia 29 grudnia 1992 roku o radiofonii i telewizji⁸. Zgodnie z art. 18 ust. 2 tej ustawy „Audycje lub inne przekazy powinny szanować przekonania religijne odbiorców, a zwłaszcza chrześcijański system wartości”. Zbliżoną treść ma art. 21 ust. 2 pkt 6, który stanowi, że „Programy publicznej radiofonii i telewizji powinny respektować chrześcijański system wartości, za podstawę przyjmując uniwersalne zasady etyki”. Czy zatem nakaz respektowania chrześcijańskiego systemu wartości nie pozbawia osób o odmiennym światopoglądzie (np. należących do mniejszości religijnych) prawa do wyrażania własnych przekonań? W świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, wskazanie w ustawie o radiofonii i telewizji na chrześcijański system wartości ma charakter jedynie przykładowy i odnosi się – bez względu na różne wyznania – do ochrony uczuć religijnych. Trybunał wyjaśnił, iż nakaz „respektowania chrześcijańskiego syste-

⁸ DzU, 1993 Nr 7, poz. 34 z późn. zm.

mu wartości, za podstawę przyjmując uniwersalne zasady etyki”, nie może być rozumiany jako nakaz propagowania chrześcijańskiego zbioru wartości. Uznał on również, że chrześcijański krąg wartości nie stanowi prawnego kryterium dopuszczalności rozpowszechniania programów⁹.

Należy podkreślić, że polska ustawa zasadnicza gwarantuje obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych nie tylko wolność religii, ale również „wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury”¹⁰. Mniejszości mają również prawo do tworzenia własnych instytucji o charakterze edukacyjnym, kulturalnym, a także do uczestniczenia w rozstrzyganiu sporów dotyczących ich tożsamości kulturowej (art. 35 ust. 1 i 2 Konstytucji). Zachowanie dziedzictwa kulturowego zależy także w dużym stopniu od tego, czy rodzice mają możliwość wychowywania i nauczania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem. Polska Konstytucja gwarantuje w art. 53 również i to prawo.

Bardzo istotne znaczenie dla zachowania w Polsce różnorodności kulturowej ma art. 14 Konstytucji, który stanowi, iż: „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu”. Audycje radiowe, telewizyjne oraz prasa są bowiem dla grup mniejszościowych ważnym przekazywaniem ich wartości kulturowych.

W kontekście trwającego procesu integracji europejskiej, przedstawione wyżej regulacje prawne zawarte w Konstytucji RP z 1997

⁹ F. Rymarz, *Chrześcijański system wartości a wolność słowa*, w: *Kultura i prawo: materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”*, op. cit., s. 323–325.

¹⁰ Trzeba jednak pamiętać, że zbyt silne przywiązanie do własnej tożsamości etnicznej może powodować trudności w integracji z nowym otoczeniem społecznym. Dlatego też np. dzieci imigrantów powinny być nie tylko wychowywane w duchu ich własnej kultury, ale powinny również poznawać historię oraz świat wartości swojej nowej ojczyzny – por. K. Krzysztofek, *Pogranicza i multikulturalizm w rozszerzonej Unii*, „Studia Europejskie. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego”, 2003, nr 1, s. 84.

roku stanowią dla mniejszości narodowych, etnicznych oraz religijnych silną gwarancję dla swobodnego rozwoju ich kultury. Pojawia się jednak pytanie o założenia polityki Unii Europejskiej w zakresie ochrony różnorodności kulturowej na jej obszarze. Warto przy tym zastanowić się w jaki sposób Polska, jako już pełnoprawny członek Unii, powinna wykorzystać szanse, jakie otwiera przed nią unijna polityka kulturalna.

Ochrona wielokulturowości w wybranych programach wspólnotowych Unii Europejskiej. Wnioski dla Polski

W początkowym okresie działalności Wspólnot Europejskich, kwestie związane z kulturą miały znaczenie marginalne. Jedynie artykuł 36 Traktatu Rzymskiego z 1957 roku wprowadzał pewne restrykcje związane z handlem przedmiotami posiadającymi wartość artystyczną, historyczną bądź archeologiczną. Jednak z biegiem lat coraz częściej dostrzegano znaczną rolę kultury w procesie integracji, co znalazło potwierdzenie na szczytach w Hadze (1969), w Paryżu (1972) oraz w Kopenhadze (1976)¹¹.

Wspólnotowa polityka kulturalna zaczęła nabierać bardziej realnych kształtów dopiero w drugiej połowie lat 70. Koncentrowano się wówczas przede wszystkim na ekonomicznych i socjalnych aspektach działalności kulturalnej. Natomiast koniec lat 80. to okres cyklicznych sesji Rady Ministrów ds. Kultury, w trakcie których wyznaczane były kierunki polityki kulturalnej¹².

¹¹ *Edukacja, kultura, sport, społeczeństwo informacyjne*, „O co pytamy najczęściej”, nr 8, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003, s. 55.

¹² K. Krzysztofek, *Kultura i integracja europejska. Implikacje dla Polski*, „Studia Europejskie. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego”, 1997, nr 3, s. 18.

Rosnące znaczenie kultury w procesie integracji europejskiej zrodziło potrzebę sformułowania podstawowych zasad polityki kulturalnej Unii. W szczególności w art. 151 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską¹³ podkreślono wpływ Wspólnoty na rozwój kultur państw członkowskich, przy czym – co niezwykle ważne – zaakcentowano nie tylko znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego, ale również konieczność poszanowania różnorodności narodowej i regionalnej. Z kolei w ust. 2 tego artykułu stwierdzono, że działanie Wspólnoty winno zmierzać do zachęcania do współpracy między państwami członkowskimi oraz, jeżeli byłoby to niezbędne, do wspierania i uzupełniania działań poszczególnych państw w dziedzinach dotyczących:

- 1) pogłębiania wiedzy oraz propagowania kultury i historii narodów zamieszkujących Europę,
- 2) zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim,
- 3) wymiany kulturalnej o charakterze niekomercyjnym,
- 4) twórczości o charakterze artystycznym i literackim, włącznie z sektorem audiowizualnym.

Konieczność ochrony różnych kultur występujących na obszarze Wspólnoty została także podkreślona w ust. 4 artykułu 151, którego brzmienie jest następujące: „W działaniach podejmowanych na podstawie innych postanowień niniejszego Traktatu Wspólnota uwzględnia aspekty kulturalne, zwłaszcza w celu poszanowania i wspierania różnorodności jej kultur”.

Zasada poszanowania wielokulturowości znalazła swój wyraz także w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁴, sporządzonej w Nicei w roku 2000. Artykuł 22 Karty stanowi, iż „Unia szanuje zróżnicowanie kulturowe, religijne i językowe”. Z kolei artykuł

¹³ I.C. Kamiński, *Unia Europejska. Podstawowe akty prawne*, Wyd. Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004, s. 60, 143–144.

¹⁴ Ibidem, s. 240, 246–247.

21 zakazuje jakiegokolwiek dyskryminacji „ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, stan majątkowy, urodzenie, niepełnosprawność, wiek i orientację seksualną”.

Realizacji wskazanych wyżej ogólnych deklaracji dotyczących ochrony różnorodności kulturowej w Unii Europejskiej służą m. in. programy wspólnotowe, wśród których trzy są szczególnie istotne: „Kultura 2000”, „MEDIA Plus” oraz „eContent”. Trzeba jednak pamiętać, że zgodnie z zasadą subsydiarności działania Unii nie mogą zastąpić polityk kulturalnych prowadzonych w poszczególnych państwach członkowskich¹⁵. Poniższa charakterystyka wskazanych wcześniej programów ma na celu podkreślenie ich szczególnego znaczenia dla ochrony wielokulturowości na obszarze integrującej się Europy.

Pierwszy z nich został utworzony na mocy decyzji nr 508/2000/WE¹⁶ Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 lutego 2000 roku ustanawiającej program „Kultura 2000”. Początkowo był on przewidywany na okres od dnia 1 stycznia 2000 roku do dnia 31 grudnia 2004 roku. Jednak decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady nr

¹⁵ A. Manowiecka, *Unia Europejska i jej polityka kulturalna. Miejsce i rola kultury w procesie integracji europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej, z. 4. Zarządzanie w kulturze, t. 2”, pod red. K. Barańskiej, K. Plebańczyk, E. Orzechowskiego, Kraków 2001, s. 88. Należy zaznaczyć, iż zasada subsydiarności posiada dwa aspekty: negatywny oraz pozytywny. Ten pierwszy oznacza, że władza nie powinna przeszkadzać jednostkom oraz grupom społecznym w rozwiązywaniu ich własnych problemów. Natomiast w aspekcie pozytywnym zasada subsydiarności polega na tym, iż zadaniem każdej władzy powinno być w pierwszej kolejności zachęcanie do działania, a dopiero w ostateczności wspieranie działalności tych podmiotów, które nie są w stanie same realizować swoich zadań – Z. Brodecki, *Prawo europejskiej integracji*, Wyd. Prawnicze PWN, Warszawa 2001, s. 126.

¹⁶ Źródło: Akty prawne UE – baza tłumaczeń Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, tekst sfinalizowany (<http://europa.eu.int/eur-lex/pl/dd/docs/2000/32000D0508-PL.doc>).

626/2004/WE¹⁷ z dnia 31 marca 2004 roku czas trwania tego programu przedłużono do dnia 31 grudnia 2006 roku. Wśród głównych jego celów, określonych we wstępie oraz w art. 1 decyzji Parlamentu i Rady z 14 lutego 2000 roku, należy wymienić w szczególności:

- wspieranie oraz poszanowanie różnorodnych kultur wchodzących w skład Unii Europejskiej,
- podkreślanie wspólnych dla obywateli państw Unii wartości i korzeni kulturowych,
- tworzenie bliższych związków między narodami Europy i wspieranie rozkwitu kultur państw należących do Unii, z jednoczesnym uwzględnieniem ich różnorodności narodowej i regionalnej oraz wspólnego dziedzictwa kulturowego,
- rozwój przestrzeni kulturowej wspólnej dla narodów europejskich, która winna być otwarta i zróżnicowana,
- propagowanie dialogu kulturalnego i poznawanie historii oraz kultury narodów europejskich,
- wspieranie dialogu pomiędzy kulturami europejskimi a pozaeuropejskimi,
- ułatwianie dostępu do uczestnictwa kulturalnego w Unii Europejskiej dla jak największej liczby obywateli.

Osiągnięciu celów programu „Kultura 2000” służy, zgodnie z brzmieniem artykułu 2 i załącznika I do decyzji ustanawiającej ten program, zastosowanie środków takich, jak:

1. Działania o charakterze szczególnie nowatorskim i/lub eksperymentalnym. W projektach tych powinny uczestniczyć podmioty gospodarcze pochodzące z co najmniej trzech państw biorących udział w programie „Kultura 2000”. Wśród celów tych działań wymienia się w szczególności ułatwienie dostępu do kultury, a także większą partycypację narodów europejskich w ich społecznej, regionalnej i kulturalnej różnorodności. Innym celem tego typu projektów win-

¹⁷ Źródło: Akty prawne UE – baza tłumaczeń Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, tekst zweryfikowany (<http://www.doc.ukie.gov.pl/dt/32004D0626.doc>).

no być tworzenie dialogu oraz wymiany między kulturami europejskimi a innymi.

2. Zintegrowane działania, które obejmowane są strukturalnymi, wieloletnimi, ponadnarodowymi umowami o współpracy kulturalnej. Aby umowa zachowała ważność, w działania nią przewidziane muszą być zaangażowane podmioty gospodarcze pochodzące z przynajmniej pięciu państw uczestniczących w programie „Kultura 2000”. Jednym z celów, jakie mają realizować tworzone projekty, jest podkreślenie zróżnicowania kulturowego i wielojęzyczności, co w konsekwencji ma rozwijać wzajemną świadomość historii, korzeni, wspólnych wartości kulturowych narodów europejskich, a także wspólnego dla nich dziedzictwa kulturowego.

3. Szczególne wydarzenia kulturalne o wymiarze zarówno europejskim, jak i międzynarodowym. Punkt I.3. załącznika I stanowi, iż: „Wydarzenia te, o istotnej skali i zakresie, powinny mieć znaczny oddźwięk wśród narodów europejskich i pomóc zwiększyć ich poczucie przynależności do tej samej Wspólnoty, a także uświadomić im różnorodność kulturową Państw Członkowskich jak i dialog międzykulturowy i międzynarodowy”. Jedno z najważniejszych tego typu wydarzeń, które służy podkreśleniu znaczenia wielokulturowości w Unii Europejskiej, polega na wyznaczaniu corocznie Europejskiej Stolicy Kultury. Decyzja o organizacji takiej imprezy kulturalnej zapadła na pierwszym spotkaniu ministrów kultury krajów Wspólnoty Europejskiej zorganizowanym w 1983 roku. W roku 2000 tytuł Europejskiego Miasta Kultury otrzymało 9 miast, w tym Kraków. Każdemu z miast przypadło w udziale przygotowanie pewnej części wspólnego projektu, zwanej umownie rozdziałem. Rozdziały opracowane przez poszczególne miasta w 2000 roku dotyczyły następujących kwestii: Awinion – Sztuka i Twórczość, Bergen – Sztuka, Praca i Wypoczynek, Bolonia – Informacja i Komunikacja, Bruksela – Miasto, Helsinki – Wiedza, Technologia i Przyszłość, Kraków – Myśl-Duchowość-Twórczość, Praga – Dziedzictwo Kultury, Rey-

kjawik – Natura a Kultura, Santiago de Compostela – Europa i Świat¹⁸.

Kolejną inicjatywą wspólnotową, która ma niebagatelne znaczenie dla zachowania i promocji różnorodności kulturowej na obszarze Unii Europejskiej, jest program „MEDIA Plus”. Jego cele zostały określone w decyzji Rady nr 2000/821/WE¹⁹ z dnia 20 grudnia 2000 roku w sprawie realizacji programu wspierającego rozwój, rozpowszechnianie i promocję europejskich utworów audiowizualnych (MEDIA Plus – Rozwój, Rozpowszechnianie i Promocja) (2001–2005). Decyzją nr 846/2004/WE²⁰ Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. istnienie programu przedłużono do dnia 31 grudnia 2006 r. (w art. 1 ust. 1 decyzji Rady 2000/821/WE z 20 grudnia 2000 r. zakładano, iż będzie on trwał od dnia 1 stycznia 2001 r. do dnia 31 grudnia 2005 r.).

Na ogromne znaczenie przemysłu filmowego dla ochrony i promocji narodowych wartości kulturowych zwraca uwagę Janusz Kijowski, który stwierdza: „W epoce globalizacji materialnej i komunikacyjnej, gdy wszyscy mamy dostęp do tych samych samochodów, proszków do prania, kosmetyków [...], ostatnim być może wyróżnikiem naszej tożsamości (narodowej i kulturowej) będzie niedługo przywiązanie do wartości przetwarzanych przez dzieła sztuki. [...] W Europie [kino – przyp. autora] jest nie tyle towarem eksportowym, co wizytówką tożsamości kulturowej. [...] Państwu, któremu zależy na utrzymaniu tożsamości kulturowej w jednoczącej się Europie, nie wolno się odwracać plecami do swoich artystów”²¹.

¹⁸ *Edukacja, kultura...*, op. cit., s. 37.

¹⁹ Źródło: Akty prawne UE – baza tłumaczeń Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, tekst sfinalizowany (<http://europa.eu.int/eur-lex/pl/dd/docs/2000/32000D0821-PL.doc>).

²⁰ Źródło: Akty prawne UE – baza tłumaczeń Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, tekst sfinalizowany (<http://europa.eu.int/eur-lex/pl/dd/docs/2004/32004D0846-PL.doc>).

²¹ J. Kijowski, *Tożsamość kulturowa przemysłu filmowego w Polsce*, w: *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, pod red. J. Szomburga, Gdańsk 2002, s. 100, 104–106.

Program „MEDIA Plus” stwarza państwom europejskim duże możliwości w zakresie efektywnej promocji swoich kultur. Rada, powołując do życia ten program, brała bowiem pod uwagę szczególne znaczenie sektora audiowizualnego w podtrzymywaniu pluralizmu kulturowego. W artykule 1 decyzji Rady określono cele programu „MEDIA Plus”, którymi są w szczególności:

- rozpowszechnianie i promocja europejskich utworów audiowizualnych, co ma przyczyniać się do wzmocnienia konkurencyjności europejskiego sektora audiowizualnego,
- rozwój sektorów przyczyniających się do poprawy transnarodowego przepływu prac europejskich,
- poszanowanie oraz promocja różnorodności kulturowej i językowej w Europie,
- umacnianie europejskiego dziedzictwa audiowizualnego z wykorzystaniem form cyfrowych i tworzenia sieci.

Warto bliżej przyjrzeć się środkom służącym realizacji ostatniego ze wskazanych wyżej celów. Są one określone w załączniku do decyzji Rady z 20 grudnia 2000 roku w sprawie realizacji programu „MEDIA Plus”. W zakresie dystrybucji kinowej tworzony jest plan wsparcia, który przybiera formę warunkowo zwrotnej zaliczki, przeznaczonej dla dystrybutorów prac kinematograficznych poza terytorium ich produkcji. Celem takiego planu jest m. in. udzielanie wsparcia dla wielojęzycznych aspektów europejskiej produkcji filmowej (np. dubbing, napisy), przy czym ta część wsparcia służąca finansowaniu różnorodności językowej ma charakter dotacji. Należy zwrócić uwagę, iż dokonując wyboru beneficjentów, szczególna uwaga jest zwracana na filmy podkreślające europejską różnorodność kulturową i językową (pkt 1.2.1 lit. a załącznika). Podobnie jest w przypadku nadawania telewizyjnego, gdyż dokonując selekcji beneficjentów, uwzględnia się przede wszystkim te utwory audiowizualne, które uwydatniają europejskie dziedzictwo oraz zróżnicowanie kulturowe i językowe (pkt 1.2.3 załącznika).

Ogromne znaczenie w promowaniu pluralizmu kulturowego mają różnego rodzaju festiwale audiowizualne. Zapewne mając to na uwadze postanowiono, że środki programu „MEDIA Plus” będą służyły wspieraniu tych festiwali, w których znaczny udział w wyświetlaniu mają utwory europejskie. Ponadto, finansowe wsparcie pochodzące z programu ma zachęcać do tworzenia projektów kooperacyjnych o zasięgu europejskim, które winny obejmować wydarzenia audiowizualne z co najmniej ośmiu państw uczestniczących lub współpracujących w ramach programu. W sposób szczególny są uwzględniane te festiwale, które promują utwory z państw członkowskich lub regionów charakteryzujących się niską zdolnością produkcji audiowizualnej, a także festiwale przyjmujące aktywną politykę w zakresie promocji i zachęcania do dystrybucji pokazywanych filmów europejskich. Podkreślenia wymaga fakt, iż wsparcie w dziedzinie festiwali ograniczone jest w zasadzie do 50% kosztów projektu, ale może ulec zwiększeniu do 60% w odniesieniu do projektów uwydatniających europejską różnorodność kulturową i językową (pkt 1.2.2 załącznika).

W dzisiejszym świecie ważnym przekąźnikiem wartości kulturowych staje się sieć internetowa. W związku z tym należy zwrócić uwagę na założenia kolejnego wspólnotowego programu o nazwie „eContent”. Został on przyjęty decyzją Rady nr 2001/48/EC²² z dnia 22 grudnia 2000 roku. We wstępie do tej decyzji podkreślono szczególne znaczenie „gałęzi przemysłów związanych z zasobami w tworzeniu dodatkowych wartości poprzez wykorzystywanie i łączenie europejskiej różnorodności kulturowej”. Ponadto zwrócono uwagę, iż działalność Wspólnoty odnosząca się do treści informacji powinna uwzględniać wielojęzyczny i wielokulturowy charakter Unii i wspierać w szczególności te inicjatywy, które pomagają w dostępie do informacji cyfrowej w językach krajów członkowskich i kandydujących.

²² Źródło: EUR-Lex – portal prawny UE (<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001D0048:PL:HTML>).

W artykule 1 decyzji Rada Unii Europejskiej określiła cele programu „eContent”. Jednym z nich jest „promowanie różnorodności kulturowej i wielojęzyczności, w szczególności w zakresie języków Unii Europejskiej, zasobów cyfrowych w sieciach globalnych oraz zwiększanie możliwości wywozowych europejskich firm zajmujących się zasobami, w szczególności MŚP, poprzez kulturowe i językowe dostosowywanie się do wymagań klientów”. Następnym z działań mających na celu realizację celów programu „eContent” jest powiększanie produkcji zasobów w środowisku wielojęzycznym i wielokulturowym (art. 2 lit. b). Powinno ono opierać się na: 1) popieraniu nowych spółek osobowych i przyjęciu strategii wielojęzycznych i wielokulturowych, oraz 2) wzmocnieniu infrastruktury językowej (pkt 2.1. i 2.2. załącznika I). Są to tzw. podrzędne kierunki działania. Ogólnym celem pierwszego z nich jest ustanawianie konkurencyjności i zapewnianie lepszych możliwości rynkowych dla zasobów Wspólnoty oraz firm językowych, aby dzięki temu rozszerzyć wielojęzyczną i wielokulturową obecność Europy w globalnych sieciach. Jednocześnie podmioty zajmujące się handlem produktami IT oraz branżą telekomunikacyjną będą zachęcane do udostępniania platform oraz kanałów przekazu nie tylko dla ułatwienia dostępu do informacji wielojęzycznej, ale również umożliwienia przekazu zasobów spełniających wymagania kulturowe jednostek, do których są kierowane. Drugi podrzędny kierunek działania (wzmocnienie infrastruktury językowej) obejmuje wysiłki skierowane m.in. na badania międzyjęzyczne.

Omówione tu programy wspólnotowe Unii Europejskiej, tj. „Kultura 2000”, „MEDIA Plus” oraz „eContent” charakteryzuje to, iż w szerokim zakresie uwzględniają konieczność ochrony różnorodności kulturowej na kontynencie europejskim. Nie są one oczywiście jedynymi programami unijnymi, które mają na uwadze poszanowanie pluralizmu kulturowego. Cel ten brany był także pod uwagę podczas tworzenia m.in. programów edukacyjnych takich, jak „Młodzież” czy „Sokrates”. Stwarzają one młodym ludziom szansę pozna-

nia kultur innych krajów i dzięki temu likwidują uprzedzenia i stereotypy występujące w ich świadomości²³.

Programy wspólnotowe stwarzają Polsce niepowtarzalną szansę nie tylko realizacji jej własnych interesów w sferze kultury, ale również aktywnego uczestnictwa w tworzeniu polityki kulturalnej Unii Europejskiej. Trzeba zaznaczyć, że jako państwo stowarzyszone Polska brała już udział m.in. w programie „Kultura 2000”. Jednak po przystąpieniu w dniu 1 maja 2004 roku do struktur europejskich nasze zaangażowanie w tego typu programy należy znacznie zintensyfikować. Słusznie podkreśla Kazimierz Krzysztofek, że Polska powinna w szczególności wykorzystać swoje położenie na styku dwóch wielkich obszarów geokulturowych: nordyckiego oraz środkowoeuropejskiego. Współpraca z państwami z tych regionów znacznie zwiększa szanse na pomoc, gdyż Unia daje pierwszeństwo międzynarodowym projektom kulturalnym²⁴. Istotne jest również to, aby Polska pełniła rolę głównego organizatora w jak największej liczbie projektów, pomimo że pełnienie tej funkcji wiąże się z pewnymi dodatkowymi obowiązkami, takimi jak na przykład wypełnianie formularzy aplikacyjnych, prowadzenie rozmów z komisją oraz rozliczanie z całego przedsięwzięcia²⁵. Dzięki temu osoby odpowiedzialne za przygotowywanie stosownych projektów nabiorą niezbędnego doświadczenia w tym zakresie, a ponadto zakończony sukcesem projekt uwiarygodni Polskę jako rzetelnego partnera, co będzie procentowało przy realizacji kolejnych przedsięwzięć kulturalnych.

Należy również zwrócić uwagę, że Polska posiada słabo rozwiniętą infrastrukturę kulturalną, co wynika z niedostatecznej ilości środków publicznych przeznaczanych na ten sektor. Środki przekazywane w ramach programów unijnych i kierowane na projekty kulturalne przyczynią się nie tylko do awansu społecznego i eduka-

²³ R. Borowiecki (red.), *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Polsce*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 67.

²⁴ K. Krzysztofek, *Kultura i integracja...*, op. cit., s. 24–25.

²⁵ R. Borowiecki (red.), op. cit., s. 79.

cyjnego uczestników kultury, lecz również będą pomnażane w przemyślach kultury, tworząc tym samym wartość produktu krajowego brutto. Efektem wzrostu funduszy przekazywanych na kulturę będzie także poprawa jakości życia mieszkańców dzięki poszerzeniu oferty kulturalnej²⁶.

Kolejna szansa, jaką dają programy unijne, dotyczy możliwości promocji kultury polskiej wśród państw członkowskich Wspólnoty. Skuteczna promocja dzieł literackich, filmowych czy plastycznych jest trudna, co wynika między innymi ze znacznego zagęszczenia sieci komunikacji międzykulturowej²⁷. W szczególności promocja polskich produkcji filmowych wymaga znacznych nakładów finansowych. Dlatego też należy wykorzystać możliwości, jakie daje w tym zakresie program „MEDIA Plus”, którego jednym z celów jest rozpowszechnianie i promocja europejskich utworów audiowizualnych. Promocji filmów za pośrednictwem programu „MEDIA Plus” powinny również towarzyszyć innego rodzaju działania marketingowe, takie jak np. tworzenie parków tematycznych²⁸ nawiązujących do polskich produkcji filmowych zdobywających popularność w Europie. Pozwoliłoby to zwiększyć wpływy z turystyki, a co za tym idzie ożywić wiele regionów.

Wzrastająca rola globalnej sieci internetowej w życiu społeczeństw europejskich powoduje, że również tą drogą polskie dziedzictwo kulturowe ma szansę być promowane na arenie międzynarodowej. Znaczenie Internetu w ochronie i propagowaniu wielokulturowości zostało bardzo szybko dostrzeżone przez Unię Europejską, co znalazło wyraz w założeniach programu „eContent”. Ciągłość realizacji celów tego programu zapewni w najbliższych latach nowy program o nazwie „eContentplus”. Polska, chcąc upowszechnić swoją kulturę za pośrednictwem Internetu oraz innych nowoczesnych kanałów

²⁶ Ibidem, s. 17.

²⁷ K. Krzysztofek, *Kultura i integracja...*, op. cit., s. 24, 26.

²⁸ Por. K. Krzysztofek, *Przemysły kultury a globalizacja – wnioski dla Polski*, w: *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, op. cit., s. 62.

przekazu, a jednocześnie nie posiadając nowoczesnej infrastruktury informatycznej, powinna w szerokim zakresie włączyć się w realizację założeń tego programu.

Wykorzystanie możliwości, jakie dają programy wspólnotowe, spowoduje, że kultura polska stanie się czynnikiem kształtującym wizerunek Polski zarówno w Europie, jak i na świecie. Trzeba przy tym pamiętać, że wzajemne oddziaływanie kultury polskiej i kultur państw Unii Europejskiej wzbogaca kulturę polską, która dzięki temu jeszcze silniej wspiera promocję kraju poza jego granicami²⁹.

Zakończenie

Trwający proces integracji europejskiej wpływa w istotnym stopniu na sferę kultury w państwach należących do Unii. Swoboda przemieszczania się obywateli państw unijnych powoduje, że kultury narodowe wzbogacane są o nowe normy i wartości, będące elementem dziedzictwa kulturowego innych państw europejskich. Rodzi to potrzebę wprowadzenia do prawa wewnętrznego regulacji zapewniających mniejszościom narodowym prawo do ochrony i pielęgnowania własnej religii, języka, obyczajów i tradycji. Polskie rozwiązania prawne w tym zakresie, zawarte w Konstytucji, stwarzają przedstawicielom różnych kultur sprzyjające warunki dla zachowania i rozwoju dziedzictwa kulturowego.

Jednocześnie, rozważając wpływ procesu jednoczenia się Europy na sytuację kultur narodowych, nie można pominąć kwestii związanych z polityką kulturalną Unii Europejskiej, której podstawowe założenia znalazły wyraz w artykule 151 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską oraz w programach wspólnotowych. Założenia te wskazują, iż działalność Unii zmierza do wspierania rozwoju kultur narodowych oraz propagowania dialogu pomiędzy różnymi

²⁹ R. Borowiecki (red), op. cit., s. 17.

kulturami. Dlatego też nie sposób zgodzić się z twierdzeniem, iż proces integracji europejskiej stanowi zagrożenie dla różnorodności kulturowej Europy. Słusznie stwierdza Anna Lubecka, że Unia, będąca nową strukturą, „nie może stwarzać nawet najmniejszego zagrożenia dla kultur państw członkowskich, pomniejszać roli którejkolwiek z nich i prezentować postawy o zabarwieniu etnocentrycznym. Precyzyjne wytyczne określające kształt poszczególnych kultur byłyby ingerencją w tożsamości narodowe, skąd już tylko krok do [...] imperializmu kulturowego”³⁰. Unia Europejska, poprzez programy wspólnotowe mające na celu rozwój sektora kultury w państwach członkowskich, chroni tę jedną z najważniejszych wartości, jaką jest wielokulturowość. Przystąpienie Polski do Unii nie stanowi zatem zagrożenia dla polskiej tożsamości kulturowej, ale wręcz przeciwnie – dzięki unijnym środkom finansowym kultura polska otrzymała szansę szybszego niż kiedykolwiek rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Borowiecki R. (red), *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Polsce*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- Brodecki Z., *Prawo europejskiej integracji*, Wyd. Prawnicze PWN, Warszawa 2001.
- Burszta W.J., *Wielokulturowość*, Nowa encyklopedia powszechna PWN. Suplement, Warszawa 1999.
- Edukacja, kultura, sport, społeczeństwo informacyjne*, „O co pytamy najczęściej”, nr 8, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003.
- Herzog R., *Kluczowe znaczenie wolności religii dla wolności konstytucyjnych państw Unii Europejskiej*, w: *Kultura i prawo: materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa, 2–4 września 2002, pod red. J. Krukowskiego

³⁰ A. Lubecka, *Dylematy kulturowo-tożsamościowe w Unii po jej rozszerzeniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej, z. 6. Zarządzanie w kulturze, t. 4”, pod red. Ł. Gawła, K. Plebańczyk, E. Orzechowskiego, Kraków 2003, s. 122–123.

- i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 17, Lublin 2003.
- Kamiński I.C., *Unia Europejska. Podstawowe akty prawne*, Wyd. Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2004.
- Kijowski J., *Tożsamość kulturowa przemysłu filmowego w Polsce*, w: *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, pod red. J. Szomburga, Gdańsk 2002.
- Krzysztofek K., *Kultura i integracja europejska. Implikacje dla Polski*, „Studia Europejskie. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego”, 1997, nr 3.
- Krzysztofek K., *Przemysły kultury a globalizacja – wnioski dla Polski*, w: *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, pod red. J. Szomburga, Gdańsk 2002.
- Krzysztofek K., *Pogranicza i multikulturalizm w rozszerzonej Unii*, „Studia Europejskie. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego”, 2003, nr 1.
- Lubecka A., *Dylematy kulturowo-tożsamościowe w Unii po jej rozszerzeniu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej, z. 6. Zarządzanie w kulturze, t. 4”, pod red. Ł. Gawła, K. Plebańczyk, E. Orzechowskiego, Kraków 2003.
- Manowiecka A., *Unia Europejska i jej polityka kulturalna. Miejsce i rola kultury w procesie integracji europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej, z. 4. Zarządzanie w kulturze, t. 2”, pod red. K. Barańskiej, K. Plebańczyk, E. Orzechowskiego, Kraków 2001.
- Rymarz F., *Chrześcijański system wartości a wolność słowa*, w: *Kultura i prawo: materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”*, Lublin, 23–25 września 1998, pod red. J. Krukowskiego i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 10, Lublin 1999.
- Safjan M., *Wolność religijna w konstytucjach państw europejskich*, w: *Kultura i prawo: materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa, 2–4 września 2002, pod red. J. Krukowskiego i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 17, Lublin 2003.
- Skrzydło W. (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Wydawnictwo MORPOL, Lublin 1997.

Życiński J., *Wartości chrześcijańskie a państwo demokratyczne*, w: *Kultura i prawo: materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat „Podstawy jedności europejskiej”*, Lublin, 23–25 września 1998, pod red. J. Krukowskiego i O. Theisena, Prace Wydziału Nauk Prawnych – Towarzystwo Naukowe KUL 10, Lublin 1999.

MULTICULTURALISM IN CONSTITUTIONAL REGULATIONS AND IN SELECTED PROGRAMMES OF PROTECTION OF THE EUROPEAN UNION

SUMMARY

The aim of this article is presentation the problem of protection of multiculturalism in the European Union after its enlargement. There are two aspects of the issue: protection of cultural diversity within one community and within the space of the EU.

The first part refers to the Polish and foreign regulations connected with the problem of protection of cultural pluralism. Special attention is paid to the rules of the Polish Constitution from 2nd April 1997 concerning to the liberty of conscience and religion. In addition, Austrian, German and French constitutional solutions referring to the liberty of religion are shortly presented.

The second part of this article is presentation the EU programmes "Culture 2000", "MEDIA Plus" and "eContent". Analysis of these programmes shows that they promote the cultural diversity in Europe, which results from the cultural policy of the UE. In this context, it must be emphasized that article 151 part 4 of the consolidated version of the Treaty establishing the European Community states that the Community shall respect the diversity of its cultures. The EU programmes give the great opportunity to participate in the formation of the cultural policy of the European

Union. It is particularly important for Poland which should actively participate in these programmes.

In conclusion, the author ascertain that the liberty of settling down in the EU inserts new norms and values into national cultures. Therefore, national minorities must have lawfully guaranteed the right to preserve their own religion, mother tongue and tradition. It must be stressed that this right is very well protected by Polish constitutional regulations. At the same time, the cultural policy of the European Union intends to encourage development of national cultures and promotion of inter-cultural dialogue. Consequently, one cannot agree with the statement that the process of integration of Europe will annihilate the cultural diversity in Europe. In particular, the entry of Poland to the European Union will not destroy Polish cultural identity. The EU's money will afford possibilities for quicker than ever development of Polish culture.